

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

2001-2

Sâlon de Thé
≡Le Bâton≡

HOF VAN GELDERLAND EDE

Chocolaterie, Croissanterie en Vlaaierie

de lekkerste winkel van Ede en omstreken

Gerrie en Joyce Meeuwissen

Telefoon (0318) 615 516 • Fax (0318) 653 675

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
29e jaargang nr 2 juni 2001

Van het bestuur

Het bestuur vraagt zich af of u er nog over nagedacht heeft u te melden als vrijwilliger voor onze vereniging. Het is immers het jaar van de vrijwilliger. In het museum zijn diverse taken te vervullen. Er is vast een taak die u zal interesseren. Houdt u van contact met mensen, dan is baliemedewerker vast wat voor u.

De Vereniging Oud Ede promoot met grote regelmaat het Historisch Museum Ede in de regionale en soms ook landelijke pers en andere media. Een nieuw medium dat zich steeds nadrukkelijker aandient is het Internet. Ook langs deze weg wil het bestuur het Historisch Museum onder de aandacht brengen van een breed publiek. Het bestuur zoekt hiervoor leden met kennis en ervaring op het gebied van het Internet, die het leuk vinden om een nog te vormen –kleine- werkgroep op te zetten en te ondersteunen..

Belangstellenden voor vrijwilligerswerk kunnen zich melden bij de heer Dirk-Jan List (0318-619554). Afhankelijk van het aantal reacties over het Internet zal hierover een informatiebijeenkomst worden georganiseerd. Voor deze bijeenkomst wordt u schriftelijk uitgenodigd.

Tenslotte hebben we nog een speciale oproep voor een aantal van onze leden. Het blijkt dat deze nog niet hun contributie voor 2001 hebben betaald. Maakt u dat even in orde? Dan kunnen wij en u weer met een schone lei verder.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heren E. Lagerweij (voorzitter), P. Bon (secretaris) en W. Kempe (penningmeester).
 - * De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
 - * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
 - * Conservator van het museum is drs. D.-J. List.
 - * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.-J. List, F.G. van Oort, en H. van Scherrenburg.
 - * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
 - * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.
- ISSN 1384-7090

Van de redactie

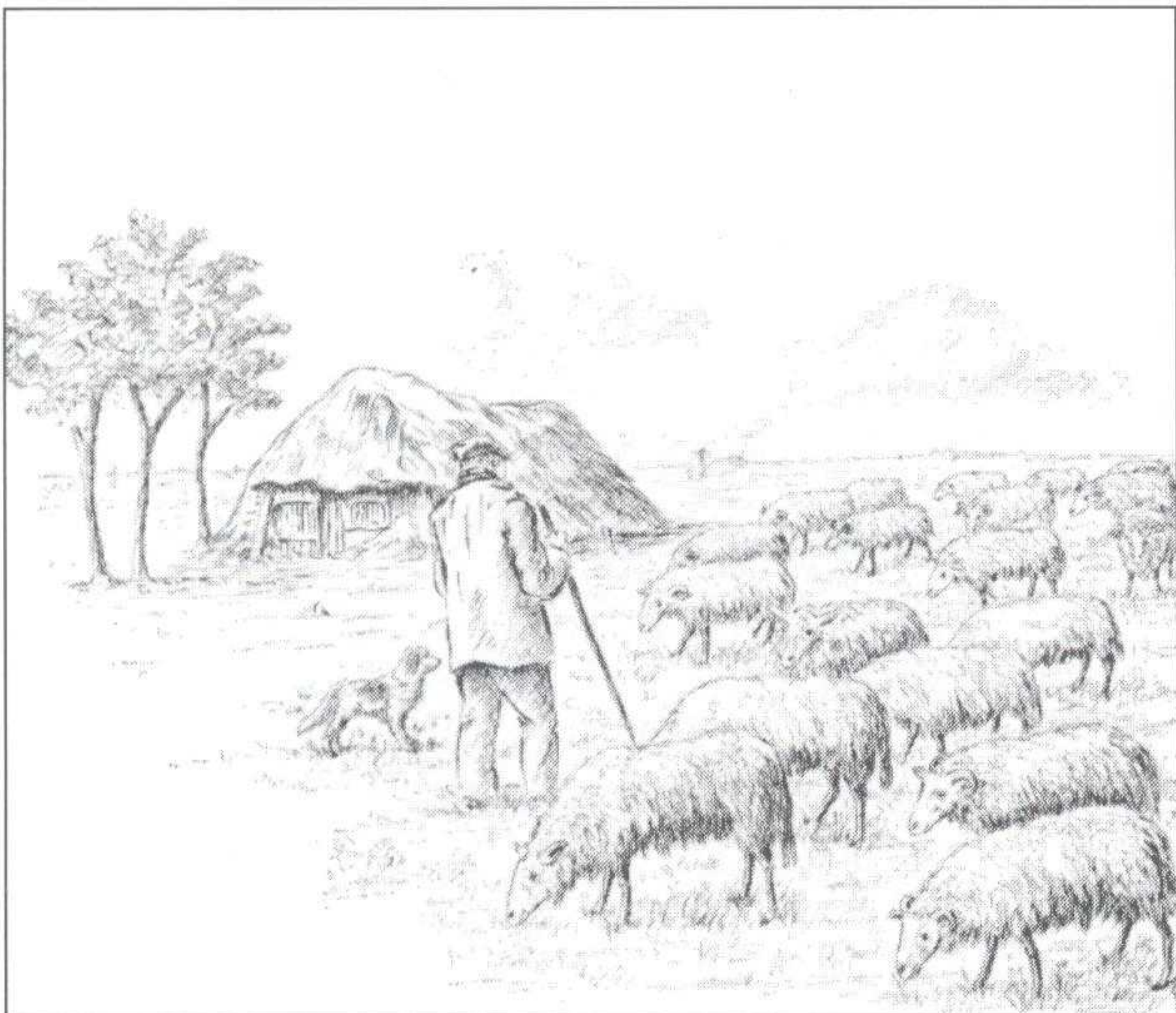
Ook dit keer treft u weer een afwisselend nummer aan. Jan Speelziek schreef een artikel over de Duitse herkomst van zijn familie die in De Hindekamp heeft gewoond. Frans van Oort behandelt de vijfde grenswijziging tussen Ede en Barneveld van 1 december 1962; verder vertelt hij in 'Nogmaals St Barbara' over de vicarie St Barbara in de Oude Kerk van Ede met vermelding daarbij van interessante achtergrondinformatie. 'Kerk en jeugd' is het onderwerp van de derde bijdrage van ds. T. van 't Veld. En natuurlijk is er nieuws uit het Historisch Museum Ede door drs. D.-J. List.

De Hindekamp: "ben ick van Nederduytschen bloet?"

door Jan J. Speelziek

Schape en bijen

Op de Hindekamp (thans ook de Ginkel genoemd), woonden rond 1900 ongeveer twaalf boerenfamilies en een landheer met een eigen boerderij en een tuinmanswoning. De boeren voorzagen in hun levensonderhoud door het houden van schape en bijen. Verder bezaten ze een paar koeien voor melk en boter. Ook zorgde wat akkerland voor veevoer, hiernaast teelden ze groenten en fruit voor eigen gebruik. In dit betrekkelijk kleine gebied had elke boer zijn eigen schaapskooi met een capaciteit van 200 tot 250 schape. Ook bezat vrijwel iedereen een flinke bijenstal met korven. Op een topografische kaart van 1885 staan al deze schaapskooien met de letter SK aangeduid. Aangezien er in ons land nergens zo'n sterke concentratie van schape en bijen werd aangetroffen, heeft menigeen zich wel eens afgevraagd hoe een dergelijke 'commune' daar kon ontstaan. Hierbij moet worden opgemerkt dat het voedselaanbod voor schape en bijen in dit gebied optimaal was.

Op de grote stille heide

Omdat mijn stamvader met zijn familie halverwege de 19e eeuw in de Hindekamp is neergestreken heeft de vraag mij altijd bezig gehouden, wat hem bewoog zich in dat verlaten oord te vestigen. De Hindekamp lag aan de Hessenweg en was toen nog grotendeels omgeven door immense heidevelden. De aanwezigheid van water schepte de voorwaarde om daar met al het vee te kunnen overleven. Vermoedelijk was dat ook het geheim van de klok-bekervolken, die daar vele eeuwen geleden, blijkens een drietal aangetroffen grafheuvels en een urnenveld, hebben gewoond.

Scheper met Heidschnucken op de Hümmlinger heide

Op zoek in Minden en omgeving

Om achter de waarheid te komen ben ik diep in de historie gedoken. Daarbij kwam naar voren, dat tegen het einde van de 17e eeuw tot het begin van de 20e eeuw in ons land op uitgebreide schaal gebruik werd gemaakt van gastarbeiders, die afkomstig waren uit Westfalen. Het waren lieden, die in de minder arbeidsintensieve maanden 'tussen zaaien en oogsten' in ons land kwamen werken. Men vond werk in de meest uiteenlopende beroepen, met name als grasmaaier, hooier of turfsteker. De meest avontuurlijke lieden gingen later mee op de haring- en walvisvangst. Het fenomeen gastarbeid is in ons land blijkbaar een historisch gegeven.

Het lot van de Hannekemaaiers (Hollandgänger)

De trek naar Holland begon na de 30-jarige oorlog, die op onvoorstelbare wijze zoveel Duitsers het leven heeft gekost. Na de Westfaalse vrede in 1648 deden zich in die contreien allereerste beroerde economische omstandigheden voor, zodat vooral door de sterke bevolkingsgroei vele jonge mannen aan de massale migratie naar 'das steinreiche Holland' deelnamen. De 17e eeuw stond bij ons bekend als de Gouden Eeuw. De voorwaarden waaronder deze mensen in Holland werkten waren echter erbarmelijk. De Duitse geleerde Mauritz Detten stelde in het jaar 1794 door middel van een rondreis in Holland een onderzoek in. Hij beschreef als eerste het zwaar belaste dagelijkse leven. Gedurende die migratieperiode van ongeveer 250 jaar verdienden circa 30.000 mannen en vrouwen uit Duitsland hun dagelijks brood als seizoenswerker in Holland. De jaarlijkse uittocht, voornamelijk uit Westfalen, bedroeg 40.000 mensen. Uit de archieven van de stad Minden is mij gebleken, dat er in die jaren 1.000 tot 1.800 mensen alleen al uit die omgeving naar het 200 tot 300 km westelijk gelegen Holland vertrokken om daar te gaan werken. Er schijnen dagen te zijn geweest, dat deze mensenmassa met in totaal 900 paardenwagens naar de Hollandse grens werden vervoerd. De meer ervaren lieden gingen rechtstreeks naar de boeren, waar zij voordien ook al hadden gewerkt. Ze sliepen onderweg onder bomen, in het hooi op de velden of bij bekende boeren in een schuur. Dikwijls verbleven ze op de plaats van bestemming in zelf gemaakte tenten of hutten. Op zondag werd er niet gewerkt. Bij de betere boeren hadden de gastarbeiders het beslist niet slecht. De werktijden voor de grasmaaiers liepen niettemin van twee, later

drie uur in de ochtend tot in de late avond.

's Morgens, als de dauw nog in het gras zat, maaide het nog gemakkelijk. Er waren korte etenspauzen; verder werd er 'smiddags een half uur of een uur geslapen.

Uittocht van de Nederlandtrekkers uit hun dorp

De blijvers!

Zij die in Holland een goede werkgever hadden getroffen, grepen vaak de kans om te blijven. De Duitsers stonden toen al bekend als 'tüchtige und gründliche Arbeiter', zodat zelfs menige boerendochter wel iets zag in 'Hans Hannekemaaiers'. Zo kwamen er jaarlijks ook een aantal Hannekemaaiers in het westelijk van Bennekom en Ede gelegen lage land; destijds waren dat overwegend weilanden. Gedurende de zondagen verkenden sommigen de omgeving met de bedoeling hun positie voor het volgende jaar te kunnen verbeteren.

In de lage moerasachtige landen ten noorden van de lijn Osnabrück – Minden bevonden

den zich vele heidestrecken. Daar zwierven schepers met kudde schapen over de heide van Westfalen. Elke boer of keuter had wel een aantal schapen, Heidschnucken genaamd, toevertrouwd aan de schepers, die daarmee vele kilometers van hun woongemeenschap weg trokken. In het wijde heidelandschap werden daartoe simpele 'schaapsstallen' gebouwd van boompjes en takken, bedekt met heiplaggen en stro. Bij nacht en slecht weer boden deze onderkomens een redelijke beschutting aan de herder en zijn schapen. Zo graasden bijvoorbeeld in 1857 op de Hümmlingerheide ruim 60.000 van deze Heidschnucken. Ten gevolge van ontginning en vermindering van de vraag naar wol was het aantal schapen sterk teruggelopen. Verder bracht het houden van

Hannekemaaiers op weg

19e eeuw vanuit het Bennekomse veld met zijn gezin op de Hindekamp terecht. Schapen en bijen waren hem niet vreemd en gezien de aanwezige mogelijkheden zag hij het daar wel zitten. Zijn kleinzoon Geurt Speelziek (1855-1936), mijn grootvader, vertelde mij eens dat er onder enkele van de Hindekampers af en toe nog wel eens 'Duuts' gesproken werd. Een spotticht over de 'poepen', zoals die Platduitsers ook wel werden genoemd, luidt als volgt:

*Ik kwam 'ris in een poepenkraam
Daar zag ik zoveel poepen staan.
Ik zei: Wat doen die poepen hier?
Die poepen drinken poepen-bier,
Die poepen drinken poepen-wijn,
Die poepen willen vrolijk zijn.*

laasje. Er was haast geen huis of hutje, of men had er wel een bijenstal, soms wel met 100 tot 200 korven. De heide werd daarom vaak een echte 'honingboom' genoemd.

Toen enkele 'Hannekemaaiers', woonachtig in de Westfaalse heidegebieden tijdens hun zondagse uitstapjes de immens grote heidevelden aan de oostzijde van Ede ontdekten, zagen zij daar aanmerkelijk betere mogelijkheden dan in hun eigen land. Anderen hadden, komende via de Hessenweg vanuit de richting Arnhem al eerder de herberg op de Ginkel ontdekt. Dat heeft er toe geleid, dat de eerste immigranten, maar ook een tweede generatie Hannekemaaiers, daar terecht kwamen. Dit speelde rond de Napoleontische tijd.

**Coenraad Speelziek (1796-1871),
kleinzoon van Jürgen Henrich
Spielsieck uit Mehnen**

Zo kwam Coenraad Speelziek als 2e generatie Hannekemaaiers medio de

Over 'Hans Hannekemaaiers' werden legio moppen en anekdotes geschreven, die verzameld zijn in 'Hannekemaaiers en kiepkerels' van Korn. Mulder.

Behalve mijn van origine Duitse naam hebben er op de Hindekamp meerdere personen gewoond, die een echte of wel verbasterde Duitse naam bezaten en vermoedelijk eveneens uit Westfalen afkomstig waren.

Het einde van de Hindekamp

De komst van de suikerbiet in de tweede helft van de 20e eeuw was een nouveauté, een goedkope zoetstof. Het betekende min of meer het einde van de honing, tot dat moment vrijwel de enige zoetstof. De massale importen van goedkope en kwalitatief betere schapenwol uit Australië maakten een einde aan de schapenteelt. Verder was er sprake van ontginningen en later een sterke degeneratie van de heidevelden. De Hindekamp wordt momenteel dan ook terecht omgevormd tot een natuureservaat, tevens een herinnering, hoezeer het Duits en Nederlands lot met elkaar verbonden zijn.

Bronnen:

1. Bölsker-Schlicht: Die Hollandgängerei im Osnabrücker Land und im Emsland, Sögel 1987.
2. Schmuhl, Hans Walter: 200 Jahre Petri-Kirche in Minden.
3. Luccassen, Jan: Naar de kusten van de Noordzee, Gouda 1984.
4. Hannekemaaiers en kiepkerels van Korn. Mulder (Triangelreeks)
5. 1783 –1983 Twee eeuwen Speelziek in Nederland

De grenswijziging met de gemeente Barneveld per 1 december 1962 (5)

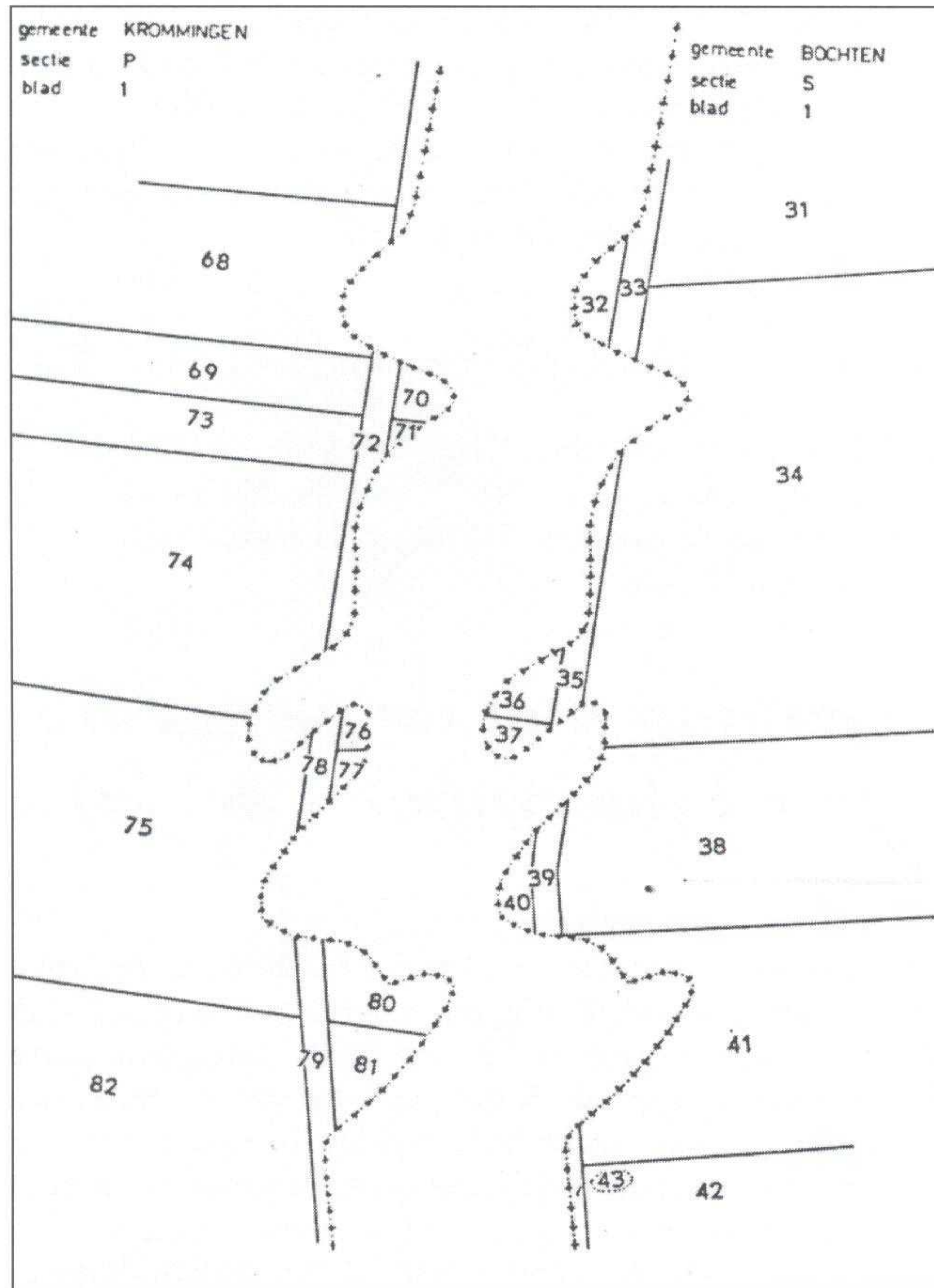
door F.G. van Oort

Bij de invoering van het kadaster bleven de gemeentegrenzen die dwars door wegen en wateren liepen, meestal ongenummerd. Wegen, waterlopen (en ook kerkgebouwen) waren namelijk vrijgesteld van grondbelasting en daarom werd vastlegging in het kadaster niet van belang gevonden. Dit was ook het geval bij het gedeelte van de grens tussen Ede en Barneveld die door het midden van de Grote Barneveldse Beek en het verlengde hiervan, de Kleine Valkse Beek liep. In de loop van de jaren werden ook deze percelen genummerd en correct tenaamgesteld.

Als gevolg van het meanderen van beken ontstonden bochtafsnijdingen. Aan de ene oever schuurde het water geleidelijk de aarde weg en werd een perceel kleiner terwijl er aan de andere oever aanwas plaats vond. In de jaren '50 en '60 vond men normalisatie een goede methode om de vele bochtige beken te veranderen in zoveel mogelijk rechte en vooral bredere stukken. Dit leidde tot een betere beheersing van het water waardoor het voor een waterschap mogelijk werd om het water snel in te laten of af te voeren. Het landbouwbelang stond in die tijd altijd voorop maar achteraf kan in het algemeen worden gesteld dat dit ten koste ging van zeer veel natuurschoon.

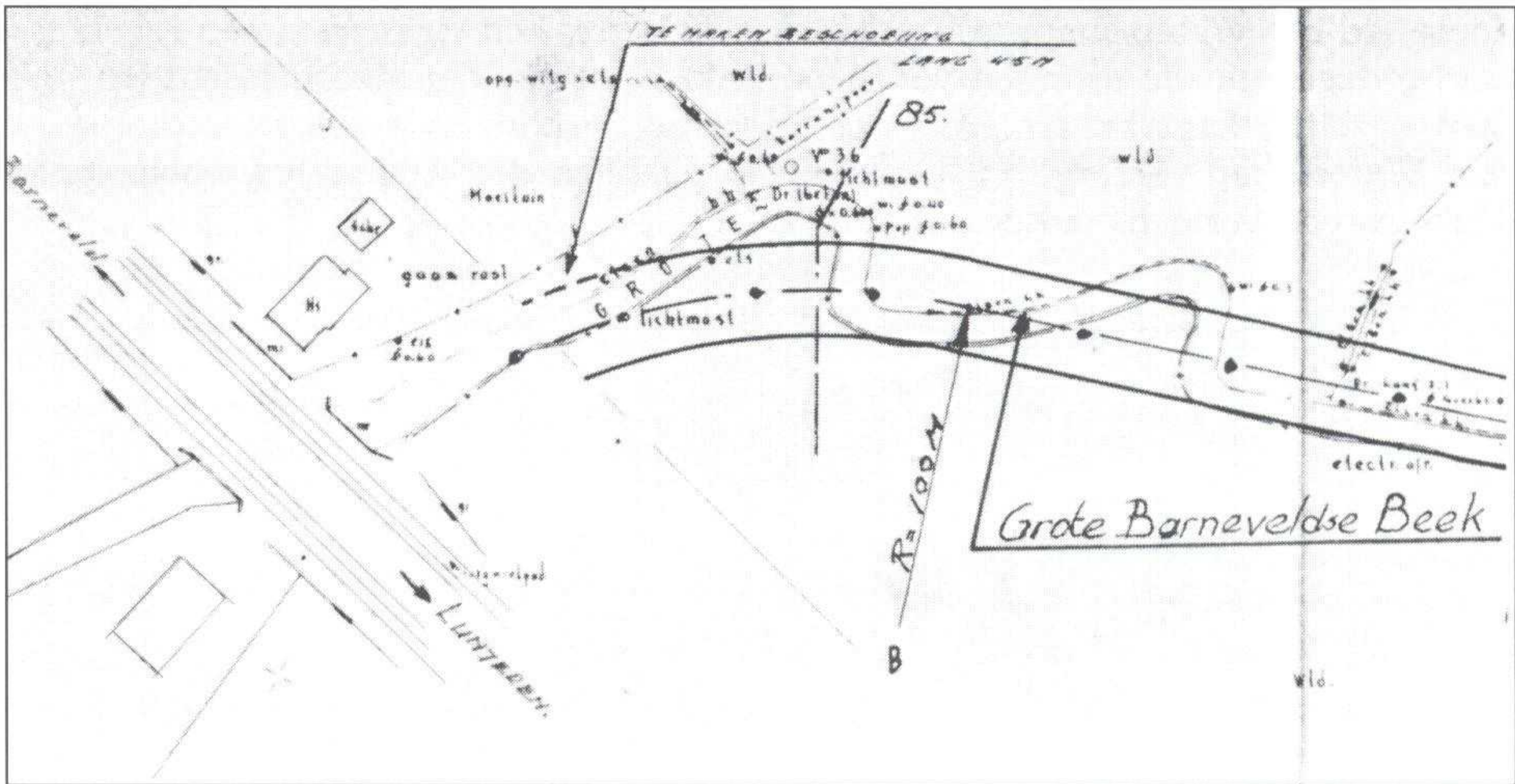
Het uitvoeren van de plannen tot normalisatie van de Grote Barneveldse- en de Kleine Valkse Beek viel onder de verantwoordelijkheid van het Waterschap van de Barneveldse Beek. Naar aanleiding van deze plannen nam de directeur van Gemeentewerken het initiatief om B en W van Ede onder de aandacht te brengen dat door deze normalisatie de gemeentegrens in het midden van de oude beek bleef liggen. Dit had tot gevolg dat kleine

delen van het grondgebied van Ede aan de andere oever van de nieuwe beek kwamen te liggen terwijl dat met het grondgebied van Barneveld omgekeerd het geval was. De gemeente Barneveld bleek, evenals de gemeente Ede, van mening dat de oude grillige loop van de grens op allerlei terreinen tot moeilijkheden zou kunnen leiden. Beide gemeenten waren daarom bereid aan een oplossing mee te werken voor het gedeelte van de grens dat gelegen was tussen de Barneveldseweg en de Ruitenbeekweg. Dit leidde tot een voorstel voor wijziging van de gemeentegrens tussen beide gemeenten.

Voorbeeld van percelen die ontstaan door bochtafsnijdingen van meanderende beken. Zo'n zelfde situatie ontstaat bij beeknormalisatie.

Tijdens de behandeling van dit voorstel werd in de Edese Raad de vraag opgeworpen of de tijd was gekomen om het gebied van 'De Biezen', dat in de oorlog aan Barneveld werd toegevoegd, terug te krijgen. De voorzitter antwoordde dat dit eerder was geprobeerd maar dat de gemeente Barneveld daarvoor niet veel voelde. Een spreker vestigde er de aandacht op dat in verband met het daar gevestigde kamp de gemeente Ede geen behoefte had om 'de Biezen' terug te krijgen en het daarom beter was de huidige toestand te laten voortduren. Zonder hoofdelijke stemming werd het ingediende voorstel tot grenswijziging (zonder het grondgebied van 'de Biezen') aangenomen waarna nog diezelfde dag een verzoek hier toe aan Hare Majesteit de Koningin werd gedaan.

Een klein stukje bestektekening van de normalisatie van de Grote Barneveldse Beek. De twee dikkere lijnen geven de nieuwe situatie aan. De gemeentegrens komt hier dus tussenin te lopen (de streep-punt lijn). Deze nieuwe te graven beek is geprojecteerd op de oude plaatselijke situatie waarvan de kronkelige beek duidelijk zichtbaar is.

De bovenloop van de Barneveldse beek is de dans ontsprongen om genormaliseerd te worden. Dit zijn nog van die stukjes natuur waar we zuinig op moeten zijn (Foto: Archief gemeente Barneveld).

Inmiddels had het Waterschap, in overleg met de betrokken eigenaren, een regeling getroffen waarbij degenen, die gronden voorheen links of rechts van de beek hadden, deze ook weer aan dezelfde kant kregen. Al deze onderlinge ruilingen, aan- en verkopen werden door het Waterschap verzorgd en betaald. De percelen die bij deze grenswijziging waren betrokken waren overigens onbewoond.

GEMEENTE EDE

Afd.: 3.
No.: K 10390.
Bijl.: 5.
Onderwerp: Grenswijziging Ede-Barneveld.

Concept.

Aan Hare Majesteit de Koningin
te
's-Gravenhage.

Ede, 2 november 1960.

De raad der gemeente Ede moge hierbij de aandacht van Uwe Majesteit vragen voor het navolgende.

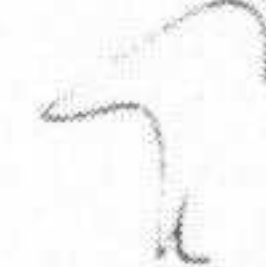
De grens tussen de gemeenten Barneveld en Ede zal na het geneedkomen van de normalisatie van de Grote Barneveldse Beek en de Kleine Valkse Beek, welke thans wordt uitgevoerd door het Waterschap van de Barneveldse Beek, niet meer de beddingen van genoemde beken volgen tussen de Barneveldseweg en de Ruitenbeekweg.

Na beëindiging van de normalisatiewerkzaamheden zal het bestuur van genoemd waterschap grondruilingen tot stand brengen tussen de diverse grondeigenaren, zodat de nieuwe perceelsgrenzen met het beloop van de genormaliseerde beken zullen samenvallen. De gemeentegrens zal daarentegen de oude zeer bochtige beddingen van de oude beken volgen en de percelen derhalve op grillige wijze doorsnijden.

Aangezien dit in de toekomst op allerlei terrein tot moeilijkheden kan leiden moge de raad Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken een voorstel van wet tot wijziging van de grens tussen de gemeenten Barneveld en Ede te doen in dien voege, dat deze de beddingen van de genormaliseerde beken tussen de Barneveldseweg en de Ruitenbeekweg zal volgen.

Een vijftal tekeningen, waartop de oude en de nieuwe beken zijn aangegeven, gaan hierbij.

De raad der gemeente Ede.

 , voorzitter.
 , secretaris.

Het verzoek, gericht aan Hare Majesteit de Koningin, om grenswijziging met de gemeente Barneveld te bevorderen.

Gedeputeerde Staten van de provincie Gelderland kwamen met een ontwerpregeling tot wijziging van deze grens (20 december 1961). Vanaf 8 januari 1962 lag dit ontwerp gedurende twee weken ter inzage. Er kwamen in Ede en in Barneveld geen bezwaren binnen waardoor een versnelde afwikkeling mogelijk werd. Nadat de wet was aangenomen gingen men met ingang van 1 december 1962 over tot de overeengekomen grondruil tussen beide gemeenten. De gemeente Barneveld nam 1,6 ha. over van de gemeente Ede en omgekeerd ging 2,9 ha. over naar de gemeente Barneveld. Door deze grenswijziging werd de oppervlakte van de gemeente Ede met 1,3 ha. verminderd.

ZITTING 1961—1962 — 6793

*Wijziging van de grens tussen de gemeenten
Barneveld en Ede*

KONINKLIJKE BOODSCHAP

Nr. 1

ONTWERP VAN WET

Nr. 2

Wij bieden U hiernevens ter overweging aan een ontwerp van Wet tot wijziging van de grens tussen de gemeenten Barneveld en Ede.

De toelichtende memorie, die het Wetsontwerp vergezelt, bevat de gronden waarop het rust.

En hiermede bevelen Wij U in Godes heilige bescherming.

Porto Ercole, 10 augustus 1962.

JULIANA.

*De aankondiging aan de Tweede Kamer
der Staten-Generaal van de gemeente-
grenswijziging.*

Nogmaals 'St. Barbara'

door F.G. van Oort

Met interesse heb ik het verhaal van Cor Bleeker in De Zandloper 2000/4 gelezen over het zorg- en wooncentrum 'St. Barbara'. De naam 'St. Barbara' was ik echter al eens eerder tegengekomen. Na enig zoekwerk bleek uit mijn archiefstukken dat er vroeger in Ede een vicarie 'St. Barbara' heeft bestaan. Het volgende verhaal gaat hierover.

Het ontstaan van een vicarie

In de eerste eeuwen van het Christendom brachten de gelovigen vrijwillig zoveel offers dat de priesters en het onderhoud van de kerken daaruit gemakkelijk konden worden betaald. Hieraan hoefde de kerk geen enkele verplichting te verbinden of hiervoor enig recht overeen te komen. In latere tijden breidde de rooms-katholieke godsdienst zich meer en meer uit. Het aantal priesters nam sterk toe en er was een middel nodig om de gelovigen te activeren tot het brengen van grotere offers, hetzij in goederen, hetzij in geld. Zodoende ging de kerk over tot het verlenen van bijzondere rechten aan zijn begunstigers. Deze laatsten konden daardoor bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de benoeming van priesters. Een ander bijzonder recht was het oprichten van een altaar, meestal in de 'omgang' van de kerk. Een dergelijke oprichting of stichting werd een 'Vicaria' of 'capellanie' genoemd. Vanaf ongeveer het jaar 1350 tot aan de Hervorming in 1578 lieten vele vrome lieden vicarieën oprichten. Men schonk aan de vicarie goederen, meestal bestaande uit huizen, boerderijen of een vaste rente. Uit de opbrengst van die goederen werd de priester onderhouden, die met de bediening van het altaar was belast. Het afstaan van deze goederen -gedaan door de stichter (patroon) van de vicarie was onherroepelijk en eeuwigdurend. De stichters van vicarieën verkeerden in de vaste overtuiging dat niets meer bijdroeg aan een ideale godsdienstuitoefening dan het dienstdoen van een groot aantal priesters. Bij bepaalde

parochianen ontstond dit denkbeeld meer uit praalzucht dan uit bezorgdheid voor hun zielenheil. Dit laatste was eigenlijk het hoofddoel van een vicarie, doch spoedig bleek dat het stichten van vicarieën meestal geschiedde ter aantoning van de persoonlijke belangrijkheid.

De wijze van stichten

Het oprichten of stichten van een vicarie geschiedde met een stichtingsbrief. Hierin werd hoofdzakelijk bepaald het aantal te bedienen missen voor de ziel van de stichter of stichters en voor de zielen van hun met namen genoemde overleden of nog levende verwanten. Ook de wijze (gelezen of gezongen) en de dagen waarop deze verplicht waren werden hierin vermeld. Dit deel van de stichtingsbrief was niets anders dan een regeling voor de bediening van het altaar. Eveneens kon in de stichtingsbrief worden bepaald welke goederen aan de vicarie werden vermaakt. Dit deel was eigenlijk de voorloper van de notariële akte. Als de opbrengst uit die goederen erg hoog was, werd bijvoorbeeld voorgeschreven dat de vicaris verplicht was aalmoezen uit te delen of scholen op te richten en in stand te houden. Stond er in de stichtingsbrief over dit soort zaken niets vermeld dan bepaalde de bisschop de taak van de vicaris. Hiermee werd dan voldaan aan het rooms canonieke recht: 'beneficium datur propter officium' (de verplichting om het voorrecht van vruchtgebruik van aan de kerk afgestane goederen te regelen). Wie na het overlijden van de stichter van de vicarie het recht van 'collatie' had (het recht om iemand aan te wijzen als vicaris) -dikwijls de erfgenamen in rechte lijn- werd eveneens in de stichtingsbrief vermeld. Een ander recht wat verleend kon worden was het 'juris patronatus laicalis' of wel het lekenpatroonsrecht. Hiermede had de stichter van de vicarie invloed op het beheer van de goederen. Na de hervorming zou dit patroonsrecht erg belangrijk worden in verband met de besteding van de vicariegeden. Indien uiteindelijk de geestelijke overheid een dergelijke stichting bekrachtigde, de zogenaamde bevestiging (confirmatie) en goedkeuring (approbatie), ontving de stichter rechten in de kerk waar de vicarie was gevestigd.

Het beheer van de vicarie

De vicaris trad op als tijdelijk beheerder der vicariegoederen. Dit beheer was echter vrij beperkt. De goederen konden slechts worden verpacht of beleend. Vervreemden of belasten met één of ander zakelijk recht was niet mogelijk. De vicarie moest als een zelfstandig rechtspersoon worden beschouwd en het was deze stichting die het eigendom van de afgestane goederen verkreeg.

Toezicht op de taakuitvoering van de vicaris

De stichter had het recht om samen met de pastoors en kerkvoogden toezicht te houden op de taakuitvoering van de vicaris. Op deze wijze werd zekerheid verkregen of de vicaris zich hield aan de werkzaamheden zoals deze in de stichtingsbrief waren omschreven.

Verandering in de rechtspositie van de vicarieën.

Met de hervorming veranderde het karakter van de vicarieën geheel. De rooms katholieke kerkgebouwen kwamen buiten de macht van haar geestelijkheid. Het bedienen van missen voor de rust der zielen van de stichters en hun nabestaanden werd daardoor niet meer toegelaten terwijl dit toch de bedoeling van de stichters was geweest. Het gevolg hiervan was dat de vruchten van de vicarieën niet meer konden dienen tot het onderhoud van de priesters. Aan die gelden werd door de Provinciën een andere bestemming gegeven. Elke provincie ging daarbij op een geheel ander werkwijze te werk, echter met één gemeenschappelijk doel, namelijk de bestemming der vicarieën te onttrekken aan de wil van de stichters.

De rechtspositie van de vicarieën na de hervorming

Zoals reeds gezegd gaf de hervorming een verandering in de besteding van de vruchten van

de vicariegoederen te zien. Allereerst zijn na het begin van deze hervormingen veel vicarieën en ander geestelijke goederen verduisterd, ontvreemd, verpand of verkocht om ze op die wijze aan de nieuwe bepalingen te onttrekken. Voor de overgebleven vicarieën gold sedert 1595 dat 2/3 deel van de jaarlijkse inkomsten hiervan aan de bezitter zou toebehoren en het resterende 1/3 deel ten goede- zou komen aan kerk- en schooldienst. Dit werd ook wel de "tertiën" genoemd. Vooral na de vererving gaf deze regeling vaak aanleiding tot het voeren van processen. Immers waar de vicarieën belangrijke inkomsten hadden, was het bezit ervan een gewild iets. Onvolledigheid of onduidelijkheid in de bepalingen van de stichtingsbrief gaf altijd wel een aanleiding om de kosten van een proces te wagen voor het bezit van de vicarie.

Wet op de vicariegoederen

Tot 1892 zijn er vele jaren van onzekerheid betreffende de vicarieën en de inkomsten daaruit geweest. Zo werd op 2 augustus 1808 door Koning Lodewijk Napoleon per decreet voorgeschreven dat de fondsen, die indertijd voor de vicarieën waren gesticht overgebracht moesten worden naar de schatkist. De staat heeft dan ook vele kerkelijke goederen tot zich genomen omdat men van mening was dat het rijk eigenaar zou zijn geworden van die goederen. Aan dit optreden werd een halt toegeroepen bij arrest van de Hoge Raad van 29 februari 1856. Hier viel de beslissing dat de vicariegoederen door de hervorming in de 16e eeuw, geen staatseigendom waren geworden en dat de bevoegde macht aan de inkomsten uit die goederen een bestemming diende te geven naar de "gewijzigde begrippen" van de kerk. Tevens werd bij dit arrest benadrukt dat het zogenaamde lekenpatroonsrecht een niet te ontnemen recht was. Maar wie kon -na ongeveer 300 jaar overheidsoptreden- geacht worden de nog aanwezige vicarieën te vertegenwoordigen? Het riep in ieder geval de plicht op van de Staat op om deze zaak via een goedsluitende wet te regelen. Uiteindelijk is dit geschied via een tot wet verheven voorlopige regeling van het vraagstuk van 29 oktober 1892 (staatsblad 240) en was dus thans meer dan 100 jaar in werking. Deze wet op de vicariegoederen beoogde het behoud van de nog aanwezige vicariegoederen zoveel mogelijk te verzekeren door vervreemding of bezwaring daarvan tegen te gaan. De wet beoogde niet een volledige onvervreemdbaarverklaring voor te schrijven doch stelde vervreemding of bezwaring afhankelijk van de toestemming van de Koningin (art. 3 Wet op de Vicariegoederen).

De vicariegoederen in de gemeente Ede

Voor zover bekend waren er in de Grote Kerk van Ede een viertal vicarieën gesticht. Hiervan volgt een korte beschrijving:

St. Barbara vicarie, gesticht op 20 maart 1504 ter ere van God, van Maria Zijn Moeder, het Heilig Kruis en de heilige Barbara in de parochiekerk van St. Johan Baptista te Ede. Door giften van Johan van Arnhem, Wolffert van Biler, schout, Jan Rickmans en Gerrit Janss, kerkmeesters, de gildemeesters van St. Barbara en tal van ingezetenen, die daarvoor jaarlijks renten van rogge en geld aanwijzen; 1e vicaris Brandt van den Ham Brantszoon, klerk van het Bisdom Utrecht, staande ter collatie van de Van Arnheims van Kernheim, 15 december 1621 geconfereerd op Seger van Arnhem, zoon van Siamber van Arnhem, scholt te Rheden.

De vicarie is in 1646 meer dan 4 maanden vacant geweest, Jacob Lambert maakt voor zijn stiefzoon Hendrik Bruynlocht, te Arnhem ter schole gaande, aanspraak op de begeving der vicarie en voert daarover proces contra Zeger van Rechteren, heer van Almelo, namens diens vrouw, gedaagde's vrouw is als eigenaresse van Kernheim collatrix der vicarie.

Vicarie van St. Johan Baptista; hiervan zijn geen gegevens bekend.

Onze Lieve Vrouwe vicarie, staande ter collatie als boven, vicaris tot zijn overlijden Johan van Ommeren, daarna 3 april 1593 Anthony Willems door de aartsdiaken van St Pieter te Utrecht ex juro devoluto geconfirmeerd. 15 december 1621 geconfereerd aan Johan Arnoldi, zoon van de predikant, door de collators Seger van Arnhem en den Scholt.

Vicarie St. Crucis, staande ter collatie als boven, 11 januari 1622 door de collator Seger van Arnhem tot Kernheim geconfereerd aan Goossen Geurts, te Harderwijk ter schole gaande, zoon van Arnold K., predikant te Ede, 10 april 1632 aan Jodocus Wintges.

Slotopmerking

De uitdrukking vicariegoederen duidt op een vorm van eigendom. Deze wordt echter weinig in de kadastrale boekhouding aangetroffen. Ten aanzien van bovenstaande vicarieën bleek - na onderzoek bij het Kadaster te Arnhem - geen enkele bekendheid te bestaan. De rechtspositie van deze goederen was in het maatschappelijk verkeer een onduidelijke zaak waarover weinig bekend bleek te zijn.

Bronnen:

F.G. van Oort, de Kostersteen; Vicariegoederen in de gemeente Bennekom.

W. Wijnaendts van Resandt; de vicarieën in Gelderland.

Kadaster, Arnhem.

Gemeente Ede, oud archief.

Patrones van gast- en ziekenhuizen, kanonniërs, mijnwerkers, klokkegieters en beiaardiers

St. Barbara, die tegen het einde van de 2e eeuw in Klein-Azië geleefd zou hebben, werd de patrones van gast- en ziekenhuizen. Zieke gelovigen riepen St. Barbara aan om een zalige en goed voorbereide dood na het toedienen van de sacramenten te verkrijgen. Dit gebruik ontstond omdat haar vader onverwacht door een bliksemstraal om het leven zou zijn gekomen nadat hij zijn dochter vanwege haar christelijk geloof had onthoofd. De heidense vader had Barbara in een toren opgesloten om haar niet in aanraking te laten komen met invloeden van buiten. Desondanks nam zij het christelijk geloof aan. Vanwege de bliksem werd St. Barbara ook patrones van kanonniërs. Vanaf de invoering van springstof en buskruit in de mijnen werd zij de patrones van de mijnwerkers. In Limburg gingen de mijn-

werkers op St. Barbara-dag (4 december) niet de mijnen in omdat zij op deze dag het feest vierden van 'Sinter Berb'. In de late middeleeuwen werd St. Barbara vereerd door klokkegieters en beiaardiers omdat zij in een toren had opgesloten gezeten. Omdat in een toren dikwijls klokken hangen werd zij ook de patrones van klokkengieters en beiaardiers. Tenslotte werd St. Barbara in Limburg ook wel vereerd als de huishoudster van Sinterklaas omdat haar naamdag, 4 december, bijna samenviel met die van Sinterklaas.

Sint Barbara op de lantaarnconsole bij de Stadhuisbrug in Utrecht

Bron: Utrechtse kloosters en gasthuizen, Dr. A. van Hulzen, Bosch & Keunig nv, Baarn, 1986

Kerk en jeugd

door ds. T. van 't Veld

Wie het voorrecht (en de tijd!) heeft om zich te verdiepen in de kerkgeschiedenis van Ede, doet een merkwaardige ontdekking. In de kerkenraadsvergaderingen in het begin van deze eeuw werd maar weinig gesproken over de jeugd van de gemeente. En als de notulen melding maken van de jongeren, is dat meestal in negatieve zin. Dan heeft de kerkenraad klachten over 'de lieve jeugd' en betreft vooral het gedrag van jongeren in de kerkdienst. De dienst duurde ongeveer twee uur en de dominee had vaak een taalgebruik dat de jongeren niet aansprak. De Hervormden hadden alleen de Oude Kerk, waarin alle plaatsen verhuurd (of in vorige eeuwen zelfs verkocht) waren. In 1939 werd een rood lampje aangebracht aan de preekstoel. Zij die geen plaats hadden, moesten wachten totdat één minuut (!) voor de aanvang van de dienst het lampje ging branden. Het gevolg was dat men niet als gezin bij elkaar kon zitten. De jongeren kwamen dan vaak terecht op de galerij. Een paar banken waren daar bij ouderen niet in trek en dus niet verhuurd.

Het gaf nogal eens orde-problemen. Steeds weer lezen we in notulen (en later ook in de kerkbode) over maatregelen. Ordebewakers werden aangesteld, ouders werden gewaarschuwd. Het één zo min als het ander leek te helpen. Nog in 1968 klaagt een hervormd predikant in de Edese Kerkbode over het onordelijk gedrag van de jeugd: "Ik heb geduld van dik elastiek, maar als ik het weer merk, stuur ik ze de dienst uit. Weest maar gewaarschuwd!"

In de Gereformeerde Kerk in Ede was het niet anders. Ook daar was in de in 1904 in gebruik genomen Noorderkerk een galerij, die graag door de jeugd bevolkt werd. De gevolgen laten zich raden. Klachten over rumoer keren periodiek in de notulen terug. Banken op de galerij werden met messen bewerkt.

Denk echter niet dat ouderen veel beter waren! De gereformeerde kerkenraad ontving ook klachten over spuwen in de kerk, kennelijk door tabakspruimers. Oudere Edenaren weten zich nog goed te herinneren dat in de Noorderkerk een bordje prijkte: "Verboden te spuwen". In de hervormde kerkbode was in 1939 te lezen dat in de pas-geopende Nieuwe Kerk mannen met brandende sigaar naar binnen gingen en deze neerlegden op de banken. Schroeiplekken (en ergernis bij de kerkvoogdij) waren het gevolg.

In tweede helft van deze eeuw speelt het probleem van jongeren (en ouderen) die zich in het 'huis des Heren' niet gepast gedragen gelukkig minder. Het vrijgeven van de zitplaatsen in de kerkgebouwen loste al veel op. In de Gereformeerde Kerk in Ede gebeurde dat reeds in 1932, in de Hervormde Gemeente pas 30 jaar later. Men kan nu als gezin in de kerk plaatsnemen, de diensten duren minder lang, er wordt in de preek meer rekening gehouden met kinderen en jongemensen. Jongelui die echt niet geïnteresseerd zijn, blijven weg uit de kerkdienst of slapen uit.

Klachten over de jeugd... Toch moeten we één en ander wel zien in het juiste licht. Een voorbeeld moge het verduidelijken: Wanneer op een snelweg een kettingbotsing plaatsvindt, waarbij doden en gewonden vallen, staan de kranten er de volgende dag vol van. Dat gisteren ook duizenden mensen veilig thuishkwamen, wordt niet vermeld. Zo is het ook voor wie zich verdiept in de (plaatselijke) kerkgeschiedenis. De bronnen - notulen, kerkbladen, andere geschriften - vermelden wel wanneer er iets fout ging. Dan moesten er immers maatregelen genomen worden. Dat ook duizenden malen Edese kerkgangers naar huis gingen met een positief gevoel, gesterkt in hun geloof, valt veel minder op. Maar het was ongetwijfeld een feit.

Zo is het ook met jongeren van toen. Sommigen hebben later de gemeente mogen dienen als ouderling of diaken. En dezelfde mensen, die als jongere op de galerij zich niet altijd correct gedroegen, zijn nu dankbaar dat hun kinderen of kleinkinderen de kerkdiensten bij-

wonen. Dat vermelden de notulen van de kerkenraad niet...

Behalve klachten over de jeugd was er in de kerken ook over zorg voor de jongeren van de gemeente. We denken allereerst aan de catechisatie, door jongelui vaak 'de kattedak' genoemd. Sinds de Reformatie is dit onderricht in de geloofsleer een belangrijke kerkelijk taak. Omstreeks 1900 werd er in de Hervormde Gemeente zelfs in de zomermaanden druk catechisatie gegeven. Het was gebruikelijk dat uit ieder min of meer meelevend gezin de jongelui vanaf hun 12e jaar dit kerkelijk onderricht volgden, totdat ze op ongeveer 20-jarige leeftijd belijdenis deden. Ds Bouthoorn had het in 1898 zo druk met catechiseren, dat hij meende in het winterseizoen geen tijd te hebben voor ziekenbezoek en huisbezoek.

Voor de belijdeniscatechisanten moesten van deze predikant heel veel leren. Vlak voor hun belijdenis-doen (op de z.g. aannemingsavond) ondervroeg hij vier uur lang (!) zijn catechisanten over geloofsleer, bijbelse geschiedenis, kerkgeschiedenis en ethiek. De hierbij aanwezige ouderlingen waren 'zeer tevreden over hunne kennis', zo vermeldt de dominee met zekere trots in de door hem zelf geschreven notulen.

Ook in de Gereformeerde Kerk van Ede werd alle zorg besteed aan catechisatie. Dominee Mulder zat in 1906 met een moeilijkheid. De begrafenis van een lid van zijn gemeente was op het tijdstip gepland waarop hij gewoon was catechisatie te houden. Het onvoorstelbare gebeurde! De predikant liet in het sterfhuis en op het kerkhof verstek gaan. Hij gaf prioriteit aan het onderwijs aan de jeugd. De rouwdragende familie zal niet blij geweest zijn met deze keuze (de catechisanten evenmin?). In de gemeente is er wellicht afkeurend over gesproken, want tijdens de kerkenraadsvergadering werden er vragen over gesteld. En ook gereformeerde belijdeniscatechisanten werd het niet gemakkelijk gemaakt. Nog in 1940 werden hen in een urenlange ondervraging 184 vragen gesteld. Bijna een complete dogmatiek.

Er is nauwelijks een tak van kerkenwerk, die in de loop van deze eeuw zo'n verandering heeft ondergaan dan de methode van catechiseren. In het begin van de eeuw lag alle nadruk op cognitief bezig zijn (kennis vergaren). De jongelui moesten bepaalde stukken uit het hoofd leren, het werd op schoolse wijze overhoord, de dominee besprak een volgend gedeelte en verder ... mond houden. De groepen catechisanten waren vaak erg groot, zodat sommige predikanten met ordeproblemen te kampen hadden. Als leerstof werd tot aan de Tweede Wereldoorlog het *Kort begrip* (uit 1661) gebruikt. Of het bekende boekje van Hellenbroek: *Voorbeeld der goddelijke waarheden voor eenvoudigen*, eveneens uit de 17e eeuw. Dit leerboekje was bij de gemeente zeer geliefd. Toen in 1940 hervormde gemeenteleden (ten onrechte) meenden dat hun dominee catechisatie gaf uit een ander boekje, haalden ze prompt hun kinderen van de catechisatie af. Buiten de kerkenraad om gingen ze eigen catechisaties beleggen.

In de tweede helft van de eeuw veranderde de methode van dit kerkelijk onderwijs. Er kwam veel meer plaats voor gesprek en voor eigentijdse vragen, waarmee de catechisanten geconfronteerd worden. Toen het nog gewoon was dat jongeren naar 'de kattedak' kwamen, konden predikanten soms strakke lijnen trekken. In 1946 bepaalden hervormde dominees uit Ede, dat iedereen verplicht was om het onderwijs van de eigen wijkpredikant te volgen. Ook als iemand een vriend of vriendin had uit een andere wijk en men voorheen samen naar de catechisatie ging, mocht dat toen niet meer. "Er worden geen uitzondering gemaakt" staat er streng bij in de kerkbode. Hoe de jongelui deze maatregel ervaren hebben, vermeldt het kerkblad niet. Maar ik denk het wel te weten...

Behalve via de catechisatie probeerden de kerken de jongeren ook te boeien via kerkdienst en kerkelijk jeugdwerk. Dit is echter een verhaal apart.

Geraadpleegde bronnen:

- Hervormde en gereformeerde kerkenraadsnotulen
 - Hervormde en gereformeerde kerkbladen
-

Museumnieuws

door drs. Dirk-Jan List

De nieuwe bibliotheek

Wat waarschijnlijk aan de leden van de Vereniging Oud Ede en de bezoekers van het museum voorbij is gegaan, is de interne verhuizing van de bibliotheek van het museum. Voorheen waren zowel de bibliotheek, het fotoarchief en de werkruimte van de conservator en de administrateur verenigd in één ruimte. En dat bleek – met het toenemen van het aantal boeken en de fotocollectie – iets te veel van het goede te zijn. Achter het balkon bevindt zich nu een ruimte voor de bibliotheek en het archief van de Vereniging Oud Ede.

Leden en niet-leden kunnen gebruik maken van deze bibliotheek. De aangewezen dag hiervoor is de woensdagmiddag (14.00-17.00 uur). Om eventuele teleurstellingen te voorkomen dient u wel vooraf telefonisch een afspraak te maken met mevrouw B.T. Groen.

Om technische en organisatorische redenen worden er geen boeken en/of archiefstukken uitgeleend.

Het krantenarchief

Het museum is in het bezit van een omvangrijke collectie twintigste-eeuwse kranten. De oudste exemplaren bevinden zich echter niet meer in optimale staat. U zult begrijpen dat deze kranten alleen voor belangrijk onderzoek nog kunnen worden geraadpleegd. De kranten vanaf 1950 zijn wel te raadplegen. Door de manier waarop zij destijds zijn ingebonden, is het helaas niet mogelijk om hieruit artikelen te kopiëren. Ook hier geldt dat u voor een bezoek aan het krantenarchief vooraf een afspraak dient te maken.

*Enkele fraaie stukken uit de textielcollectie;
+/- 1865 (foto: D. J. List)*

Edese Industrie: Pirola

De oproep aan mensen die bij Pirola hebben gewerkt heeft erg weinig reacties opgeleverd. Toch moeten er destijds heel veel jonge dames met veel plezier hebben gewerkt. Daarom wordt de volgende oproep herhaald: Wie heeft bij Pirola gewerkt en wil hierover praten? Wie heeft nog kledingstukken die door de firma Pirola zijn vervaardigd of misschien folders hiervan? Met deze mensen kom ik graag in contact. Ongetwijfeld leidt dit tot een interessant artikel voor 'De Zandloper'.

Winterpret

De winter is weliswaar nog ver weg, maar de wintertentoonstelling over 'Winterpret' is al in voorbereiding. Voor deze tentoonstelling is het museum nog op zoek naar interessante voorwerpen zoals oude sleeën, skiën, skikleding (ca. 1880-1960), schilderijen en prenten met schaatsende mensen, bijzondere kruiken en dergelijke. Misschien heeft u nog een leuke en/of interessante aanvulling op dit wensenlijstje.

Weekenddienst

Om het museum ook in de weekenden open te houden zijn we nog steeds op zoek naar vrijwilligers, die éénmaal in de vijf á zes weken een zaterdag- en/of zondagmiddag dienst willen doen. De werktijden zijn kort en het is erg gezellig werk. Gelukkig hebben we wat nieuwe aanmeldingen gehad, maar nog niet voldoende om het hele rooster te vullen. Als u hart hebt voor Oud Ede, meldt u dan aan!

Het fotoarchief

De heer J. Hartgers heeft het fotoarchief van het museum opgezet. Een aantal vrijwilligers is bezig met de invoer van zijn gegevens in de computer. De heer Hartgers wil graag iemand inwerken in zijn systeem. De voorkeur gaat uit naar een vrijwilliger die veel weet van het oude Ede en daardoor ook beschrijvingen van oude foto's en ansichtkaarten kan maken.

Uitbreiding collectie

Het museum is nog steeds op zoek naar zaken uit de historie van de plaats Ede. U kunt deze aan het museum schenken, maar het museum is ook in staat om op beperkte schaal collectiestukken aan te kopen! Helaas bezit het museum geen militaire uniformen uit de periode 1900-1950. We blijven ook op zoek naar schilderijen en prenten van kunstenaars uit Ede of van (bijzondere) Edese voorwerpen. Hetzelfde geldt voor oude foto's en ansichtkaarten. Klederdracht en onderkleding uit de periode 1800-1920 zijn zeer welkom. Het museum beschikt slechts over een beperkte collectie hiervan, vandaar dat er niet zoveel van wordt geëxposeerd.

Tentoonstellingen

In de afgelopen 10 jaar heeft het Historisch Museum Ede steeds weer andere, maar altijd zeer interessante, wisseltentoonstellingen georganiseerd. Meestal gebeurde dit op initiatief van het museum, maar soms ook op initiatief van buiten. Gaarne vernemen wij van u - als lezer - tijdig aandacht voor speciale jubilea en bijzondere gelegenheden. Uw idee kan mogelijk leiden tot een leuke museumpresentatie.

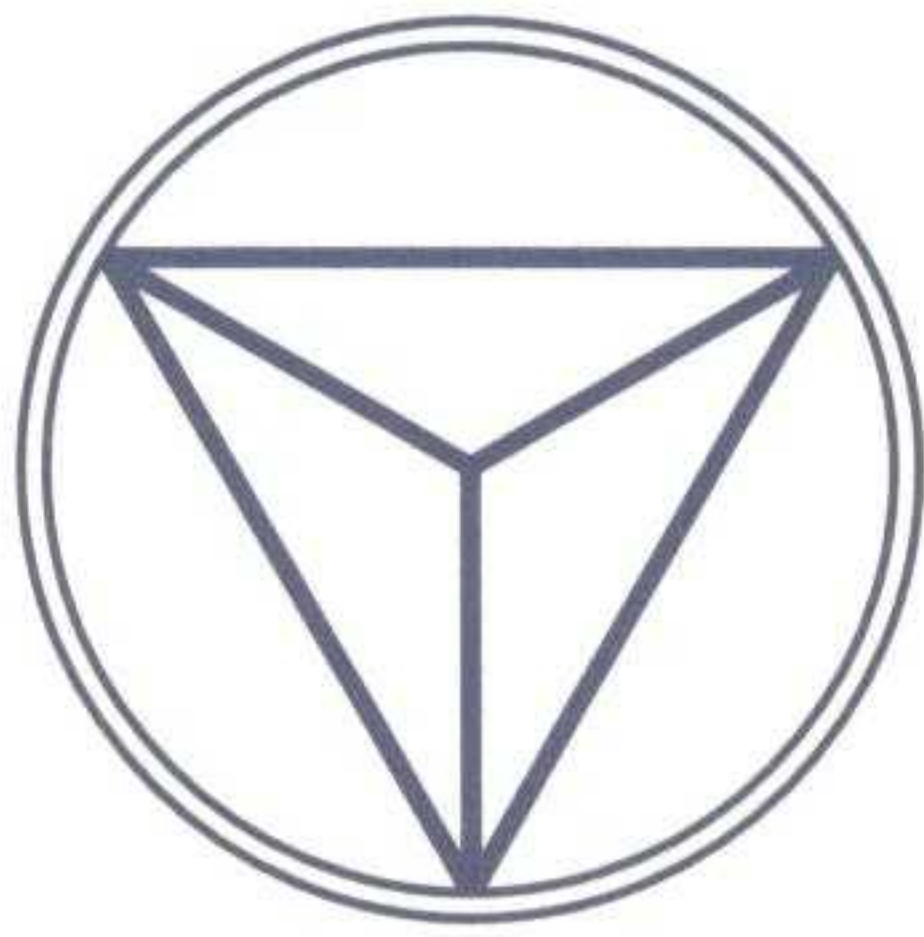
Heeft u vragen en/of opmerkingen over het bovenstaande dan kunt u - tijdens kantooruren - contact opnemen met de conservator drs. Dirk-Jan List: 0318-619554. Voor schenkingen of eventuele aankopen kunt u ook hier terecht.

OUD EDE HOUDT DE GESCHIEDENIS VAN EDE LEVEND!

Wordt lid van de Vereniging Oud Ede voor f 20,00 per jaar.

Geef u op als lid van het Historisch Museum Ede.

Museumplein 7, 6711 NA Ede; telefoon (0318) 619554

SCHILDERWERKEN
KAMMINGA BV

maanderweg 74 - 6711 ng ede - tel. 0318 - 618522
fax 0318 - 650007

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

omdat er
meer
is dan van
negen

tot vijf

Als u veel output levert, met een drukke baan bijvoorbeeld, hebt u ook behoefte aan veel input. Dat is de reden dat de SNS bank allerhande vormen van cultuur een warm hart toedraagt. Van theater tot museum. Van beeldende kunst tot het verenigingsleven.

SNS bank

GROOT GEWORDEN DOOR KLEIN TE BLIJVEN

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

U ZOEKT.....

HARKES

TUIN- EN KAMERPLANTEN CENTRUM
KLINKENBERGERWEG 29 EDE
TEL. 0318-612694

- POTTERIE VOOR KAMER EN TUIN
- MESTSTOFFEN - GRONDSOORTEN
- TUINPLANTEN - BLOEMBOLLEN
- ALLES VOOR DE VIJVER
- GRASZODEN
- NATUURSTEEN
- TUINHOUT
- TUINGEREEDSCHAP
- KAMERPLANTEN
- SNIJBLOEMEN